

PERNŠTEJNSKÉ PARDUBICE PŘÍKLAD URBANISTICKÉ A ARCHITEKTONICKÉ SKLADBY POZDŇĚ STŘEDOVĚKÉHO MĚSTA

Dana Novotná

Pardubice se v první polovině 16. století staly rezidenčním městem rodu Pernštejnů. Ti je ve dvou etapách přestavěli na vodní pevnost a výstavné město jako předpolí zámku. Domy byly stavěny a hlavně zdobeny podle pokynů Pernštejny objednaného stavitele, takže tvořily jednotlivý architektonický celek a velkolepou kulisou nástupu na panské sídlo. Ve druhé etapě bylo využito prefabrikovaných dílců z terakoty jako stavebních a současně ozdobných prvků. Ještě po 500 letech jsou obě stavební etapy i celková urbanistická koncepce města velmi dobře čitelné.

Pernštejní koupili pardubické panství s hradem Kunětická hora a Pardubice-mi v roce 1491. V té době byly Pardubice městečkem s vyměřeným velkým náměstím, okolo kterého byly domky na úzkých gotických parcelách. Město bylo pravděpodobně již obehnané hradbou, k níž přiléhaly areály obou kostelů, původně klášterních, a před dvěma branami vyrostlo Pražské a Bílé předměstí.

Vilém z Pernštejna jako první vlastník se zaměřil na přestavbu pardubického hradu do podoby rozsáhlého reprezentačního sídla. Původní tvrz (či vodní hrad) na soutoku Chrudimky s Labem tak byla obklopena mohutným zemním valem ve tvaru čtyřúhelníka se čtyřmi kruhovými bastiony v nároží, u paty násypu doplněného zděnou hradbou. Předsunutou pevností mezi městem a hradem byl trojúhelníkový příhrádek. Hrad byl přestavěn na pohodlnější zámek. V gotickém tvarosloví jsou vidět ohlasy vlivů jagellonských staveb na Pražském hradě, čímž se připomínal i fakt, že Vilém zastával v království nejvyšší úřad.

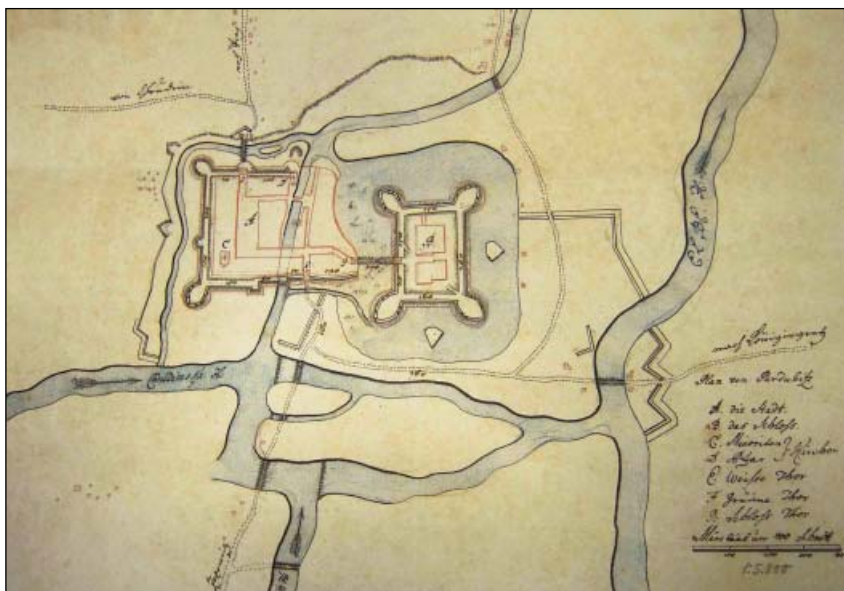
Obranný systém zámku a přiléhajícího města byl doplněn vodními příkopy napájenými ze soustavy kanálů. Stejným způsobem byly vedeny i kanály zásobující celou rybníční soustavu (přibližně o století starší než pozdější slavná rybníční soustava rožmberská), která byla nezanedbatelným finančním

zdrojem, díky němuž si mohli páni z Pernštejna dovolit nákladné přestavby svých sídel i měst.

Město, které se začalo rozvíjet (po patnácti letech vlády Pernštejnů mělo 84 domů), padlo za oběť ničivému požáru v roce 1507. Tato událost se stala podnětem k velkoryse pojaté výstavbě řízené Vilémem z Pernštejna, který tak chtěl vytvořit velkolepé rezidenční město podle představ pozdně gotického urbanismu a jako doplněk ke svému sídlu. Stavby řídila stavební perňštejnská huť v čele s mistrem Pavlem, ve městě působilo i mnoho dalších kameníků a zedníků.¹⁾

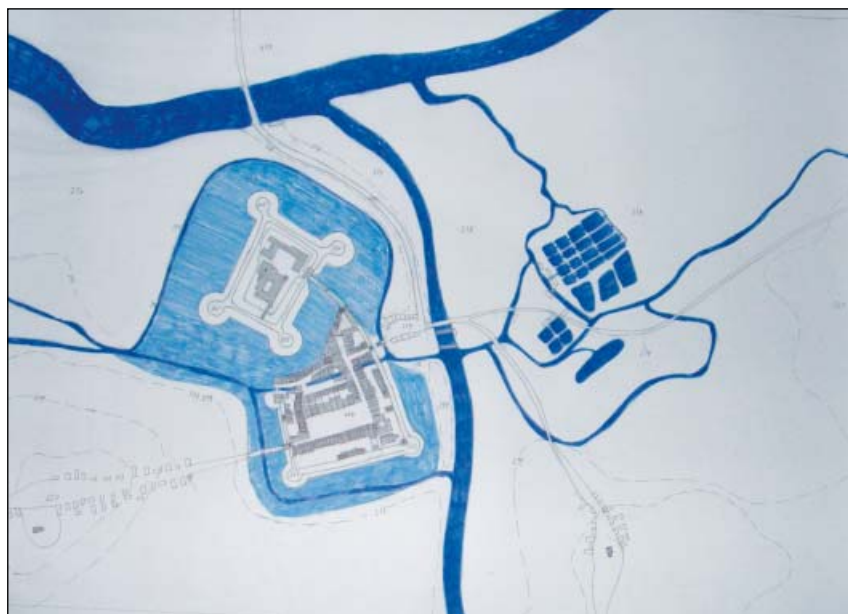
Během poměrně krátké doby byly zbořeny poškozené domy a postaveny domy nové, dostavovaly se i proluky a dosud volné parcely, jednalo se řádově asi o dvě třetiny objektů z celkového počtu. Stavební práce trvaly do roku 1515, kdy byla slavnostně dokončena přestavba kostela sv. Bartoloměje.

Urbanistický záměr v podobě půdorysu města a uliční sítě zůstal přibližně ve středověké podobě, zcela jiný charakter však dostaly jednotlivé městské domy. Byly koncipovány jednotně jako kamenné omítané stavby o dvou podlažích zakončené vysokým stupňovitým štítem. Okna a portály byly

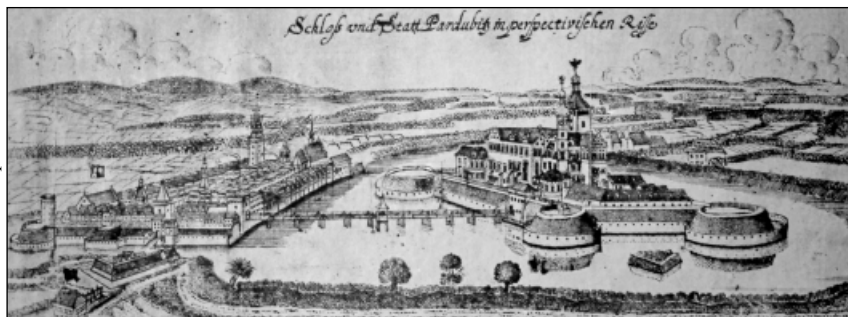

Obr. 1: Plán města se zámek a opevněním z roku 1740, autor neznámý

1) Problematika perňštejnských staveb například v: Herout, Jaroslav. Nové poznatky o perňštejnské výstavbě Pardubic, in: Památková péče, 1962, bez ISSN. Herout, Jaroslav. Co víme nového o perňštejnské výstavbě Pardubic, in: Sborník Východní Čechy, 1962, bez ISBN. Hrubý, Vladimír. Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích v letech 1491–1548, 2003, ISBN 80-85211-15-0. Novotná, Dana. Městské stavební řady, kritická edice pramenů stavebního práva s komentářem a příklady aplikace, kapitola Problematika urbanistické architektonické skladby pozdně středověkých a renesančních Pardubic za vlády Pernštejnů, 2011, ISBN 978-80-86752-92-1.

Obr. 2: Rekonstrukce opevnění pernštejských Pardubic, tmavě modrá: stálé vodoteče (řeky a kanály), světle modrá: plochy příkopů, kam se voda rozlévala jen při nebezpečí

Obr. 3: Pohled na zámek s městem a plně funkční fortifikaci, kresba J. M. Vischera z roku 1688

osazeny v podobných kamenných ostěních, pravoúhlých, s přetínanými pruhy a vloženými dělicími kříži. Ve štítu byla prostřednictvím nik v jedné nebo více řadách nad sebou vyvolána iluze existence dalšího podlaží. Tím, že domy byly stejného typu, i když se v detailním ztvárnění štítů i v šířce parcely a počtu okenních os lišily, bylo dosaženo jednotně působící kulisy průčelí a město vytvářelo dojem jednotného architektonického díla. Zcela ojedinělá byla závěrečná úprava domů: fasády včetně štítů byly omítnuty a ozdobeny malbou, která na rozdíl od řady dalších měst nezůstala jen u polychromie kamenných okenních a dveřních ostění a říms. Malířským způsobem byly ztvárněny i štíty, především plochy v nikách. Ty byly vyzdobeny řadou figurálních nástěnných maleb,

z nichž některé byly organickým doplňkem iluze dalšího patra fasády: na domě čp. 23 jsou výklenky ozdobeny malbou okenních rámců s křídly oken zasklených skleněnými čočkami, ze středních oken vyhlížejí dvě postavy: dámy a pána. Na jiných domech jsou ztvárněny postavy dam, pánů v dvorských šatech, rytířů, bláznů, dvořanů, ale i svatých.

Další zajímavostí je fakt, že některé z domů pořizoval Vilém z Pernštejna na svůj náklad, aby je poté za výhodných podmínek prodával jednotlivým měšťanům. U jiných zřejmě prostřednictvím svých stavitelů a dalších umělců přikázal jednotný ráz stavebníkům, i když zřejmě i v těchto případech se na stavbě finančně podílel buď přímo či nepřímo.

Oslavná báseň písaře Buriana na nově postavené a vyzdobené město z roku 1515 je sice jistě především oslavou pána z Pernštejna, ale současně i velmi zajímavým dokumentem o stavebním počínu, který v českých zemích zřejmě neměl obdoby:

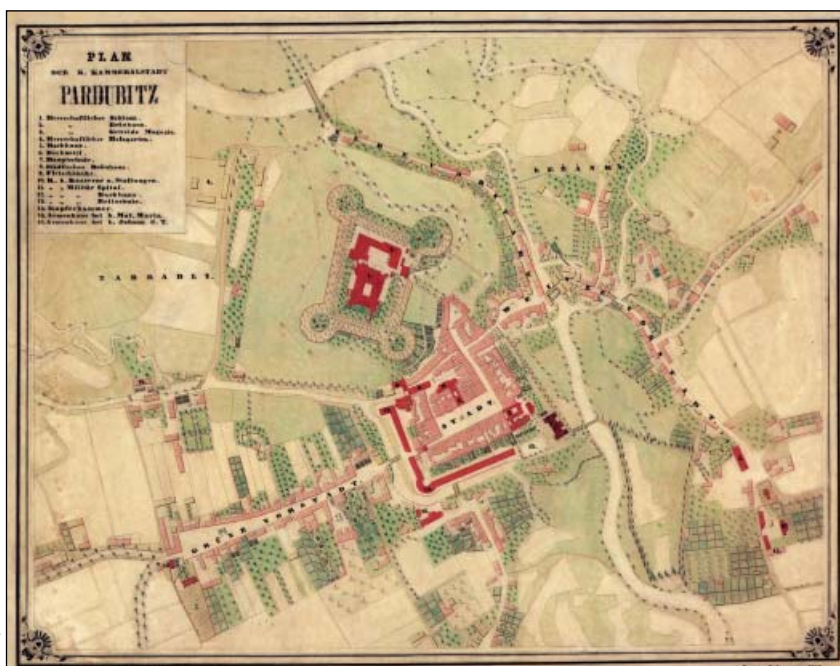
*„...Tajž Vilém Jeho Milost dostatečně
Město Pardubice stavěl duokladně
Tu zámek i jiných několik jest obnovil
Znovu města zdělav lidmi jest osadil
Rozšafně své všechny věci řídil
Mnohý odjinud přijda, hned se divil
Některýmu služebniku (svému) duom
ustavený dal
Jinému lacino dada zisků na nich ne-
žádal...“*

*„...V kterém času kamenem vystavěno
město
Domové v rynku i věže na branách
Ulice zpraveny byly všechny v strannách
Kromě toho, co za vodů jesti k hradu
A v některých domích nedoděláno z radu
V letech osmi pořad zběhlých
Od ohně do času svrchu psaného počí-
tajících
Všichni domové k bytu jsů přistaveni
Sklenuti, šlichtováni i štítové zmalová-
ni...“²⁾*

Obr. 4: Dům čp. 11 se zachovanými prvky výzdoby z první i druhé pernštejské etapy

2) List Viléma z Pernštejna pro Pardubice je uložen ve státním okresním archivu v Pardubicích.

Obr. 5: Plán města Pardubic z roku 1848 s oběma předměstími, autor Antonín Schwarz

Zásady péče o nově vystavenou městskou rezidenci Vilém z Pernštejna vtělil do správného řádu vydaného roku 1512. V roce 1538, už za vlády Vilémova syna Jana, se město stalo obětí dalšího ničivého požáru, dle dobových zpráv zůstalo ušetřeno jen sedm domů. I když se jednalo vesměs o dřevěné části objektů, jako střechy, krovy a stropy, zanikla tím ucelená pozdně gotická podoba města.

Pro radní byl požár příležitostí a k vydání požárního řádu, pro Jana z Pernštejna, podobně jako pro jeho otce Viléma, příležitostí pro přestavbu města v duchu modernějších architektonických zásad.

K takovému úkolu pozval z Olomouce mistra Jiříka, který se stal vůdčí osobností perňštejnské huti. Ve městě opět působili mnozí další kameníci a zedníci. Jan z Pernštejna pomohl měšťanům daňovými úlevami, půjčkami, a především jim poskytl stavební materiál.

Architektonická koncepce nového města vycházela opět z jednotného výrazu domů – již dvoupodlažních, ukončených vysokou atikou se štítem. Na rozdíl od první, Pavlovy koncepce bylo v daleko větší míře použito prvkové typizace a byl do jisté míry potlačen individualismus a detailnost malířského zpracování fasád.

Podobným způsobem byla postavena jedna z „kulis“ jiného perňštejnského města – Nového Města nad Metují, z cizích vzorů bývá jmenováno italské Vigevano.

Niky s freskovou výzdobou Pavlovy koncepce byly přezděny, do stěn byla prorážena nová okna a římsy, ostění oken i portálů bylo nahrazováno originálním prvkem – terakotovým prefabrikátem perňštejnských cihelen. Každé ostění bylo složeno z několika dílů, které se sestavovaly na stavbě. Prvky byly pokryty bohatou dekorativní výzdobou

Obr. 6: Pohled ze Zelené brány na hlavní osu předměstí, v popředí hradební příkop s vodním kanálem

tvořící souvislý mělký reliéf, dobře vypálená tmavě červená terakota se již nemusela polychromovat a spolu s vápennou hladkou omítkou působila velmi dobrým architektonickým dojmem. Přesto jsou zachovány i glazované terakotové dílce, a to v barvě černé a zelené. Polychromií a freskovou výzdobou se ovšem pokrývala kamenná ostění oken ze starší etapy, která přečkala požár a mohla i nadále sloužit.

Huť vyráběla i prvky pro další perňštejnské stavby, takže se s terakotovými ostěními a portály můžeme setkat nejen v blízké Bohdanči, ale i ve vzdálenějším Velkém Meziříčí a především na Pražském hradě, v Perňštejnském, dnešním Lobkovickém paláci.

Novým prvkem byly i obloučkové štíty jednotlivých domů, které se zřejmě v různých variantách tyčily nad jednotlivými atikovou římsou. Varianty byly dány spíše šířkou domu a dále mohly využívat zakončení jednoho obloučku, několika obloučků nad sebou či různé výšky sloupků. Interiéry městských domů nevybočují z tehdy běžných provozních i architektonických schémat domů se síní. V některých případech bylo místo běžné valené křížové klenby použito klenby sklípkové.

O tom, že Pardubice byly již v době stavby chápány jednoznačně jako celek – architektonické a urbanistické dílo, svědčí dopis nespokojeného Jana z Pernštejna z roku 1538, ve kterém velmož trpce

Obr. 7: Stav městského příkopu v roce 1925, v pozadí kostel sv. Bartoloměje a Zelená brána

vyčítá měšťanům, že jejich stavby vážnou, že nešetrně hospodaří s materiálem, který jim poskytl, a že se nedrží příkazů mistra Jiříka o vzhledu staveb. Pranýřuje i svévoli stavět především horní patra podle vlastních představ, nikoli podle mistrových pokynů.

Doba, kdy byly Pardubice majetkem rodu Pernštejnů, byla v jejich dějinách patrně nejvýznamnější. Až do začátku 20. století zůstala podoba původní vodní pevnosti zachována, samozřejmě jen s vodními kanály a víceméně suchými plochami hradebních příkopů. Hlavní

městský příkop pak byl jako v mnoha jiných městech zasypan a využit pro okružní městskou třídu, k níž byly připojeny veřejné prostory a významné budovy – úřady, banka, spořitelna a secesní divadlo. Hradební příkop okolo zámku se stal parkem a byl rozšířen o další plochy na levém labském břehu. Poměrně dobře zůstal zachován přívodní kanál zvaný Halda, který souběžně s Labem přiváděl vodu před ústí Chrudimky, navyšoval její hladinu a zásoboval vodní systém městské fortifikace. Zanikly sádky a téměř celá rybníční soustava, neboť byla na rozdíl od pozdější a známější rožmberské vybudována na úrodné půdě a rybníky byly postupně přeměněny na řepná pole.

Urbanistická struktura pozdně středověkého města zůstala zachována v jádru, dnešní městské památkové rezervaci, dodnes jsou však velmi dobře čitelné obě fáze „typizované“ pernštejnské výstavby městských domů.

*Ing. arch. Dana Novotná, Ph.D.
Národní památkový ústav Brno*

ENGLISH ABSTRACT

Pardubice in the era of the Pernsteins: An example of the urban and architectural composition of a town that originated in the Late Middle Ages, by Dana Novotná

In the first half of the 16th century the town of Pardubice became the residence of the Pernstein family, who rebuilt Pardubice in two stages into a water fortress and an imposing town in the front field of a castle. On the instructions of a builder commissioned by the Pernsteins, houses were built and decorated so as to make up a cohesive architectural unit and provide a spectacular view at the entrance to the manor house. In the second stage of construction prefabricated terracotta segments were used as building and also decorative elements. Even after 500 years both stages of construction and the overall urban planning concept of the town are still easily visible.